

CU PRIVIRE LA STATUTUL FONOLOGIC AL VOCALELOR

Ѣ (ǣ), ѣ (ǣ) ÎN RUSA VECHĂ

AL. IONAȘCU

După V.V. Ivanov { 6/91—92, 96, 129, 186—187, 197 }¹, alternanța înaintea unui /j/ a literelor chirilice corespunzătoare fonemelor /y/ și /ɤ/, respectiv /i/ și /ɤ/ în scrierea rusă din perioada primelor texte (ca de altfel și în paleoslavă) ar reflecta neutralizarea opoziției fonologice dintre vocalele ultrascurte /ɤ/, /ɤ/ și vocalele normale, lungi la origine /y/, /i/ în poziția aminorată:

„Sunetele [ǣ] și [ǣ] puteau să apară nu numai în locul vocalelor [ɤ] și [ɤ], ci și în locul vocalelor [y] și [i] primare, accentuate și urmate de [j] sau [i]“ { 6/92 }; „... în slava comună a apărut modificarea pozițională a fonemelor reduse [ɤ] și [ɤ] și a lui [y] și [i] primari, înainte de [j] și de [i], în [ǣ] și [ǣ]“ { 6/129 }.

Alternanțele poziționale formînd „serii neparalele, parțial încrucișate“, considerate de R.I. Avanesov ca specifice numai pentru rusa (velicorusa) modernă { 1/23—27 }, ar fi fost deci prezente încă în cea mai veche fază atestată în scris a slavei de răsărit { 6/96 }.

Teza lui V.V. Ivanov nu se poate însă susține; ea este în contradicție cu o serie de fapte de ordin fonetic și fonologic, asupra cărora ne vom opri în rîndurile de mai jos.

Toți cercetătorii sînt de acord că înaintea unui /j/ ² vocalele ultrascurte (reduse) s-au transformat, încă în perioada slavei comune, în „reduse încordate“ sau, ceea ce înseamnă de fapt același lucru, în „[y], [i] reduse“, notate, de obicei în acord cu denumirea folosită, prin [Ѣ], [ѣ] sau [ǣ], [ǣ] { 3/211; 4/50; 5/92—93; 6/91; 8/91—92; 10/123, 294; 13/51; 14/169 etc. }.

¹ Între { } cifrele dinaintea barei diagonale indică lucrările purtînd numărul respectiv în bibliografia de la sfîrșitul articolului, iar cele de după diagonală — pagina sau paginile la care se face trimiterea.

² Uneori se afirmă că modificarea lui [ɤ] în [Ѣ] ([ǣ]) și a lui [ɤ] în [ѣ] ([ǣ]) a avut loc nu numai înainte de [j], ci și înainte de [i] și de [i]. În realitate însă avem una și aceeași poziție, căci literele chirilice și glagolitice corespunzătoare vocalei [i] reprezentau (la începutul silabei) din punct de vedere fonologic grupurile /jɤ/ și /ji/. Cf. { 8/66—67 }.

A avut loc, în esență, un proces de asimilare: în fața unui [j], a cărui articulare comportă o pronunțată apropiere de palat a dosului limbii, [ɛ] și [ɐ], vocale medii sau medio-închise în ce privește gradul de apertură, au devenit mai închise („încordate”) și s-au apropiat ca timbru de vocalele închise [y] și [i]. (De acestea din urmă se deosebeau însă prin cantitate, ele rămânând și în această poziție ultracurte.) Închiderea vocalelor [ɛ], [ɐ] a fost favorizată de împrejurarea că timbrul lor, din cauza caracterului ultracurt, putea foarte ușor să varieze într-o direcție sau alta (fapt demonstrat de vocalizarea cu rezultate diferite a ierurilor intense în diferite limbi slave).

Cum se poate însă explica schimbarea în [ɛ̃], [ɐ̃] a vocalelor [y], [i] sub influența unui [j] următor? Specialiștii care o admit {14/169; 3/211} nu dau nici o explicație și nici nu aduc probe în sprijinul presupusei evoluții. Iată cum tratează această problemă S.B. Bernstein, la care se referă în lucrarea sa V.V. Ivanov: „Vocalele ultracurte... înaintea lui [j] ... au devenit mai închise, mai încordate. Fără a suferi modificări cantitative ... au fost supuse unor modificări calitative, transformându-se din vocale cu grad de deschidere mediu în vocale cu grad de deschidere mic. Aceasta le-a apropiat de vocalele [i] și [y] ... *Un proces asemănător* (subl.n. — Al. I.) s-a petrecut cu [i] și [y] primari înaintea lui [j]. Aceste vocale au trecut de asemenea la [ĩ], [ỹ]: *bîjjo*, *šîjjo*, *mîjje*“. Este evident pentru oricine că procesul imaginat, de transformare a vocalelor lungi (sau normale¹) [y], [i] în vocale ultracurte, nu poate fi asemănător cu acela prin care vocalele [ɛ], [ɐ], rămânând în continuare reduse, au căpătat un timbru mai închis. În timp ce acțiunea lui [j] următor asupra timbrului — instabil — al vocalelor [ɛ], [ɐ] apare firească, nu se vede de ce, în cazul vocalelor [y], [i], influența lui afectează cantitatea.

Ca argument este considerat, se pare, atît de N. van Wijk, cît și de S.B. Bernstein și V.V. Ivanov, faptul că [ɛ̃], [ɐ̃] alternează nu numai cu vocalele ultracurte obișnuite, ci și cu [y], [i]. Pentru ca acesta să poată servi într-adevăr drept argument în favoarea tezei susținute, cercetătorii amintiți ar trebui să demonstreze mai întîi că alternanțele respective erau, în slava comună tîrzie, în paleoslavă și în rusa din preajma apariției scrierii, condiționate de poziția fonetică și nu, așa cum se consideră îndeobște, alternanțe fonologice (între foneme diferite). Or, acest lucru nu poate fi dovedit; faptele cunoscute sînt mai curînd împotriva.

Formele de prezent cu [ɛ] față de [y] la infinitiv la verbe ca *myti*, *kryti*, *ryti* {3/211; 6/92, 197; 14/169—171} prezintă alternanța mai veche *u/ū*, pe care o regăsim în letonă: prez. *mujuos*, *krujuos* — infin. *mūtēs*, *krūtēs* {10/159}.

În tipul *bîjjo*, *vîjjo* etc. (infin. *biti*, *viti*) *îj* provine de asemenea din *vj*, în care se reflectă fie treapta zero a alternanței *e(i)/o(i)/ (i)* — în acest caz /j/ este sufixal —, fie treapta *e*, căci *ej* > *ij* într-o perioadă mai veche {8/40, 158; 10/134, 154}. Pentru această ultimă presupunere ar pleda, în cazul lui *vîjjo*, forma din lituană *vejū* (prez., față de infinitivul *výti*) {8/40; 9/s.v.; 10/154}; aceeași situație o avem în *trêje*, *gostêje*, *poťêje* etc., căci

¹ În cazul în care pierderea opoziției între vocalele lungi și scurte s-a petrecut în slava comună înainte de schimbările la care ne referim.

corespondentele din alte limbi indo-europene atestă un *e*: grec. τρεῖς, scr. *trajah*, lat. *trēs* {8/40; 10/155}. Numai în *šbjo* vocala [ĭ] nu provine din [b] — vocalismul din vechea cehă atestă o altă origine {5/93} —, ci este, probabil, analogică; dar acest verb are o situație diferită de a celorlalte, căci *ši-* de la infinitiv provine din *sju-* {8/96}.

Ar mai fi de adăugat, la cele spuse în alineatul precedent, că S.B. Bernstein, discutând despre alternanța *oi/ei/i* {3/176}, admite formele **vbjo*, **vbeši*, **lbjo*, **lbeši*, în timp ce V.V. Iavnov, care se întemeiază pe autoritatea celui dintâi, enumeră aceste forme printre cele care ar avea *b < i* {6/92, 197}.

N. van Wijk {14/169—170} aduce în discuție și formele adjectivale de tipul v.sl. *dobryje*, unde vocala dinaintea lui /j/ reprezintă într-adevăr un /y/ primar, căci avem de-a face cu aglutinarea la *dobry* a unei forme a pronumelui cu tema *j-*. Însă, după cum rezultă indirect din enumerarea formelor cu alternanță grafică înainte de /j/ făcută de A. Vaillant pe baza analizei textelor paleoslave {13/51—54}, în acest caz [y] nu este redus. N. van Wijk însuși constată {14/171} că în formele de tipul *zlyje* se folosește numai litera corespunzătoare lui /y/, nu și cea care notează vocala ultrascurtă /ĭ/. (Cf. și {11/190—191}).

Din examinarea condițiilor în care au apărut [ĭ], [ĕ] s-a văzut că nimic nu ne îndreptățește să considerăm aceste sunete ca variante comune ale fonemelor /b/ și /y/, respectiv /b/ și /i/, care s-ar fi neutralizat în poziția respectivă.

La aceeași concluzie ajungem și în urma analizei evoluției ulterioare a acestor sunete. Într-adevăr, dacă în rusa veche am fi avut o pronunțare identică a prefixelor verbale *vb-* și *vy-* înainte de /j/, atunci nu s-ar fi ajuns la formele actuale deosebite *vojti* „a intra” (v. rus. *vojeti*) — *vyti* „a ieși” (v. rus. *vyjeti*) etc. În cuvântul *Kijev* (v. rus. *Kyjevъ*) ar fi trebuit să avem /o/ după /k/, așa cum avem în *drugoj* (v. rus. *drugъjъ*) etc. Nominativul plural al adjectivelor determinate, de ex. *dobryje*, pe care V.V. Ivanov în lucrarea citată îl consideră pe drept o formă dezvoltată, pe cale fonetică normală, din v. rus. *dobryjĕ*¹ ar fi trebuit de asemenea să aibă un /o/ înainte de /j/. În sfârșit, prefixul *pri-* adăugat unor teme care încep cu /j/ trebuia să se transforme, măcar în acele cazuri în care nu putea exista o influență analogică, în *pre-*. În realitate însă avem *prijatel'*, *prijut*², ca și *priidu* (< v. rus. *prijĕdu*, prin contragere), *prijĕdu* (< v. rus. *prijĕdu*) etc. Cf. și *vjež'at'* — *vyjež'ž'at'* (< v. rus. *vježž'ž'ati* — *vyježž'ž'ati*) etc.

În concluzie, putem spune că teza potrivit căreia, în ultima perioadă a slavei comune și în faza inițială (inclusiv epoca primelor texte) a slavei orientale, între /b/ și /y/, respectiv /b/ și /i/ înaintea lui [j] nu exista opoziție nu este confirmată de o analiză mai atentă a faptelor și nu poate fi adoptată în descrierea sistemului fonologic al acestor limbi. De asemenea, nu se poate

¹ Ca și celelalte vocale anterioare, /ĕ/ era întotdeauna precedat de un /j/ la început de^e silabă, ceea ce nu se nota decât în mod excepțional în scrierea veche rusă {4/48, 59}.

² În dicționarul etimologic la care este coautor V. V. Ivanov {12/s.v.} aceste două cuvinte sînt considerate ca moștenite din slava comună.

admite nici părerea că $\hat{o}j$ și $\hat{b}j$ s-ar fi transformat în yj și ij în perioada vocalizării ierurilor intense, iar ulterior yj și ij , indiferent de origine, s-ar fi schimbat în oj , ej în limba rusă (velicorusă)¹.

Bibliografie

1. R. I. Avanesov, *Фонетика современного русского литературного языка*, Moscova, 1956
2. R. I. Avanesov și V. G. Orlova (sub redacția...), *Русская диалектология*, ed. a 2-a, Moscova, 1965
3. S. B. Bernstein, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Moscova, 1961. (Trimiterile se fac la versiunea română: *Gramatica comparată a limbilor slave*, traducere și note de G. Mihăilă, București, 1964.)
4. V. I. Borkovski și P. S. Kuznetov, *Историческая грамматика русского языка*, ed. a 2-a, Moscova, 1965
5. L. A. Bulahovski, *Исторический комментарий к русскому литературному языку*, ed. a 5-a, Kiev, 1958
6. V. V. Ivanov, *Историческая грамматика русского языка*, Moscova, 1964
7. P. S. Kuznetov, *Русск ин диалектология*, ed. a 3-a, Moscova, 1960
8. A. Meillet, *Le slave commun*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită cu concursul lui A. Vaillant, Paris, 1934. (Trimiterile se fac la versiunea rusă: *Общеславянский язык*, Moscova, 1951.)
9. A. Preobrajenski, *Этимологический словарь русского языка*,¹ Moscova, I-II 1910—1914, III 1949
10. A. M. Selishev, *Старославянский язык. I: Введение. Фонетика*, Moscova, 1951
11. A. A. Şahmatov, *Историческая морфология русского языка*, Moscova, 1957
12. N. M. Şanski, V. V. Ivanov și T. V. Şanskaia, *Краткий этимологический словарь русского языка*, Moscova, 1961
13. A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948. (Trimiterile se fac la versiunea rusă: *Руководство по старославянскому языку*, Moscova, 1952.)
14. N. van Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache. Erster Band: Laut- und Formenlehre*, Berlin-Leipzig, 1931. (Trimiterile se fac la versiunea rusă: *История старославянского языка*, Moscova, 1957.)

К ВОПРОСУ О ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ ГЛАСНЫХ Ъ (Ў), (Ь) (І) В ДРЕВНЕРУССКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

В статье анализируются положение, в соответствии с которым в праславянском позднего периода и в восточно-славянском раннего периода (включая период первых, дошедших до нас, памятников) фонологическая оппозиция между /ъ/ и /у/ и соответственно между /ь/ и /і/ нейтрализовалась перед /j/.

¹ Ideea opusă, exprimată de A. Selishev {10 297—298}, se bazează pe o formă dialectală rară, *Kéjev*, și pe cuvinte împrumutate ulterior din greacă (de ex. *Kupřeján*), care nu pot avea valoare probatorie. De asemenea, considerațiile aceluiași autor referitoare la vocalismul velicorus de sud din prima silabă pretonică, care ar atesta în fața unui [e] accentuat provenit din [ī] un tratament diferit de cel constatat în fața unui [e] accentuat provenit din [e] sau [ь] intens, nu sînt confirmate de ultimele lucrări de dialectologie rusă {2/44—64; 7/56—67}.

Автор приходит к заключению, что данное положение не подтверждается при более детальном анализе языковых фактов и поэтому не может быть использовано при описании фонологической системы этих языков.

Также не может быть принято мнение о том, что /ъj/, /ьj/ перешли в /yj/, /ij/ в период вокализации еров, а затем в великорусском группы /yj/ и /ij/ перешли, независимо от своего происхождения, в /oj/ и /zj/.

À PROPOS DU STATUT PHONOLOGIQUE DES VOYELLES Ъ (ȳ) Ь (ÿ) EN RUSSE ANCIEN

(Résumé)

On soumet à l'analyse la théorie selon laquelle, dans la langue slave commune tardive, aussi bien qu'en slave oriental primitif (y compris la période des tout premiers textes conservés), l'opposition phonologique entre /ъ/ et /y/, respectivement /ь/ et /i/, deviendrait neutre devant la consonne /j/.

L'auteur arrive à la conclusion qu'à la suite d'un examen attentif des faits du langage, une semblable supposition ne se confirme pas et, partant, ne peut être adoptée pour la description du système phonologique de ces deux langues.

De même, ne peut-on pas accepter l'opinion selon laquelle /ъj/, /ьj/ ont passé à /yj/, /ij/ dans la période de la vocalisation des „ier" et ultérieurement, en vélico-russe, les groupes yj/ et ij/ se sont transformés, indifféremment leur provenance, en /oj/ et /ej/.